

ROBERT JASTRZĘBSKI

 <http://orcid.org/0000-0002-7265-0614>
Uniwersytet Warszawski

Wykorzystanie źródeł prawa w wykładni historycznej¹

Abstract

Using Sources of Law for the Purpose of Historical Interpretation

This article pertains to the use of relevant sources of law for the purpose of historical interpretation. The article is divided into three sections. The first section is dedicated to theoretical issues and presents the concept of sources of law and the types of legal interpretation, in particular historical interpretation. The next section describes examples of how sources of law may be applied in conjunction with historical interpretation. It discusses, *inter alia*, the application of historical interpretation in court rulings, the functioning of joint land property, agricultural reform in Poland after the Second World War, the consequences of the inflation policy and the associated occurrence of what is referred to as mortgage discharge, i.e. the repayment of the amounts due by the mortgagors. In the last section of the publication, the author summarises his reflections focusing primarily on the meaning of sources of law in the context of applying historical interpretation in contemporary court rulings. The author's final conclusion is that using the sources of old law and the interpretation thereof are an important component of the legal system currently in effect.

Keywords: sources of law, historical interpretation, court rulings, joint land property, the Polish agricultural reform of 1944, nominal repayment of mortgage dues

Słowa kluczowe: źródła prawa, wykładnia historyczna, orzecznictwo sądowe, wspólnoty gruntowe, polska reforma rolna 1944 r., nominalna spłata wierzytelności hipotecznych

1. Pojęcie źródeł prawa i wykładni historycznej

Zainteresowanie źródłami prawa, zarówno dawnego, jak i współczesnego, oraz związaną z tym wykładnią było wielokrotnie przedmiotem publikacji oraz konferencji.

---

¹ Artykuł jest zmienioną i rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego na sympozjum pt. „Łączą nas źródła”, które zorganizował Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w dniu 19 września 2019 r.

W związku z tym m.in. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego w dniu 4 marca 2016 r. odbyła się XVII konferencja naukowa poświęcona teorii i praktyce źródeł prawa, wcześniej zaś, bo w dniu 27 lutego 2004 r., miała miejsce konferencja dotycząca teorii i praktyki wykładni prawa, czego pokłosiem były dwie publikacje książkowe². Wynika z tego, że zagadnienie wykładni prawa stanowiło i stanowi istotny punkt odniesienia w pracach wielu prawników, w tym historyków prawa. Ponadto przy dokonywaniu wykładni obowiązującego prawa istotną rolę odgrywają prace specjalnie powołanych zespołów, komisji, których celem była kodyfikacja prawa, w szczególności polskiego³. W ten sposób często korzysta się współcześnie z osiągnięć kodyfikacyjnych, zwłaszcza dotyczy to okresu II Rzeczypospolitej⁴, a komentarze do dawnych regulacji prawnych są do chwili obecnej przedmiotem dociekań naukowych, głównie w zakresie szeroko rozumianego prawa prywatnego⁵.

Z punktu widzenia wykładni historycznej należy zwrócić uwagę na dwa podstawowe pojęcia. Po pierwsze chodzi o termin „źródła prawa” (*fontes iuris*), czyli normy prawne zwyczajowe oraz stanowione, np. statuty, przywileje, ordynacje, konstytucje (ustawy). Współcześnie chodzi o akty prawa stanowionego, które zawierają normy prawne. Po drugie o źródła poznania prawa (*fontes iuris cognoscendi*), które obejmują materiały opisujące normy prawne, np. księgi sądowe, dokumenty, orzeczenia sądów, komentarze do regulacji prawnych, które obowiązywały w przeszłości. Należy zaznaczyć, że źródła prawa stanowią jeden z podstawowych elementów warsztatu badawczego historyka prawa, przy czym w dużym stopniu obejmuje on źródła poznania prawa. W przypadku prawa polskiego źródła poznania prawa dotyczą przede wszystkim okresu I Rzeczypospolitej, w którym dominowało prawo zwyczajowe. Współcześnie wykładnia dawnego prawa w zasadzie dotyczy regulacji, które pochodzą z XIX oraz XX w., jednak – ze względu na trwałość stosunków prawnych – głównie chodzi o prawo prywatne, a konkretnie jego dwa działy: prawo rzeczowe oraz prawo spadkowe⁶.

Warto podkreślić, że już w XIX w. Karol Fryderyk von Savigny zwrócił uwagę, że:

Prawnikiem konieczny jest dwojaki zmysł: historyczny, aby mógł ostro pojąć właściwości każdej epoki i każdej formy prawnej, oraz systematyczny, by mógł każde pojęcie i zasadę rozważać w organicznym związku i współgraniu z całością, tj. w takim stosunku, który jedynie jest rzeczywisty i naturalny⁷.

Dlatego też dokonywanie wykładni prawa, w szczególności obowiązującego w dalekiej przeszłości, wymaga znajomości nie tylko niejako suchego jego tekstu, ale również kontekstu jego tworzenia i stosowania. W związku z tym Fryderyk Zoll (młodszy)

² Zob. Giaro, *Źródła prawa*; Sójka-Zielińska, „Wykładnia w programach kodyfikacyjnych”, 73–87; Giaro, „Wykładnia bez kodeksu”, 13–27.

³ Szerzej: Borkowska-Bagieńska, „Zbiór praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego; Uruszczak, *Korektura praw z 1532 roku*; Grodziski, *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, 47–81; Górnicki, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej*, 12–115.

⁴ Zob. Jastrzębski, „Wpływ polskiej tradycji prawnej na kodyfikację”, 248–64.

⁵ Zob. Domański, *Instytucje kodeksu zobowiązań*; Longchamps de Berier, *Zobowiązania*; Longchamps de Berier, *Polskie prawo cywilne*; Allerhand, *Kodeks handlowy*.

⁶ Por. Moszyńska, Naworski, „Rola nauk historycznoprawnych w orzecznictwie”, 95–106.

⁷ Savigny, *O powołaniu naszych czasów do ustawodawstwa*, 83.

– w odczycie wygłoszonym na Uniwersytecie Jagiellońskim w dniu 11 października 1912 r. w czasie uroczystości otwarcia roku szkolnego, tj. akademickiego (548) uznał:

Do działalności sędziego, o którą tu idzie, nie wystarczy oczywiście wyuczenie się choćby na pamięć wszystkich paragrafów ustaw cywilnych, ale potrzeba czego innego: głębokiej znajomości życia społecznego i praw, według których to życie rozwija się, jak niemniej chorób, którym ono ulega, słowem potrzeba umiejętności prawa⁸.

Owa „umiejętność prawa” ma znaczenie m.in. w dokonywaniu wykładni historycznej, która sędziom sprawiała (i sprawia) wiele kłopotów, co często wiąże się z powoływaniem biegłego, czyli historyka prawa⁹. Znaczenie nauk prawnohistorycznych i, co za tym idzie, wykładni historycznej było przedmiotem przeciwstawnych poglądów wśród teoretyków prawa¹⁰. Na przykład Jerzy Lande uważał, że historia prawa jest nauką teoretyczną o wartości wyłącznie informacyjnej¹¹. Inny pogląd reprezentował Eugeniusz Jarra, który uznał, iż historia prawa stanowi naukę pomocniczą w stosunku do nauk prawnych, według niego:

[...] znaczenie metody historycznej dla prawoznawstwa jest zrozumiałym i niezaprzeczalnym: ona to wyjaśnia przyczyny, które daną treść prawną powołały do życia, które ją warunkują i czynią przemijającą¹².

Na temat miejsca dyscyplin prawnohistorycznych, na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego” w 1969 roku, ukazała się ankieta¹³, w której uczestniczyli historycy oraz prawnicy reprezentujący różne dziedziny prawne. Wśród nich był Witold Czachórski, który stwierdził:

Badania historyczne przynoszą nie tylko zrozumienie zmienności instytucji prawnych zależnie od warunków miejsca i epoki, czy potrzeb społecznych, ale i co ważniejsze – ukazują źródła, z których wywodzi się system prawa obowiązującego. Poprzez ich opis i analizę pozwalają rozumieć teraźniejszość i jej dalsze tendencje rozwojowe¹⁴.

Z kolei Alfred Ohanowicz w swojej opinii zaznaczył, iż:

Tymczasem studium, i to dość obszerne historii prawa, stanowi konieczną podstawę do zrozumienia istoty państwa i prawa. Poucza ona bowiem, że instytucje prawne nie wyskakują nagle – jak Minerwa z głowy Jowisza – lecz kształtują się długo i mozolnie nieraz wśród ciężkich walk i utrapień¹⁵.

Następnie głos zabrał Adam Szpunar, który uznał, że:

Socjalistyczne prawo cywilne nie powstało w próżni i ma określone filiacje historyczne. Jest to prawda banalna, ale zawarta w niej treść ma doniosłe znaczenie. Nie możemy bowiem odrywać się

⁸ Zoll, „Z pracowni sędziego cywilisty”, 8.

⁹ Szerzej: Maziarz, *Biegły sądowy*, 79–120.

¹⁰ Szerzej: Witkowski, „Historia prawa – nauka teoretyczna czy praktyczna”, 939–946.

¹¹ Lande, *Teoria prawa. Część I. Wstęp metodologiczny do nauk prawnych*, 21–22.

¹² Jarra, *Ogólna teoria prawa*, 18.

¹³ „Ankieta na temat miejsca dyscyplin historycznoprawnych”, 167–191.

¹⁴ *Ibid.*, 172.

¹⁵ *Ibid.*, 176.

całkowicie od poglądów wykształconych pod rządem dawnego prawa. Każde zagadnienie musimy rozwiązywać w określonych ramach historycznych [...]»¹⁶.

Ponadto Jerzy Topolski *explicite* stwierdził, że:

Jeszcze w okresie dwudziestolecia międzywojennego ściśle związki między historią społeczną i gospodarczą a historią prawa były na porządku dziennym. Po prostu kontynuowano dawne tradycje. Szczególnie interesujące były te związki – i tak jest do dnia dzisiejszego w ośrodku krakowskim. Ogólnym przykładem wspomnianej tendencji są m.in. prace Józefa Rafacza¹⁷,

notabene profesora Uniwersytetu Warszawskiego.

Z zacytowanych wypowiedzi wynika, że jeszcze pod koniec lat sześćdziesiątych XX w. ówcześni prawnicy zwracali uwagę na znaczenie historii prawa, w szczególności w odniesieniu do dyscyplin, które reprezentowali. Powodowało to, że nie byli dyletantami, jeśli chodzi o znajomość źródeł prawa, w tym prawa już nieobowiązującego. Zdawali sobie bowiem sprawę z tego, że teraźniejszość jest ograniczonym tworem przeszłości. W związku z tym profetycznie brzmi wypowiedź A. Szpunara, który uznał:

Jestem głęboko przekonany o tym, że nauczanie przedmiotów prawno-historycznych jest istotnym i koniecznym składnikiem studiów uniwersyteckich. Zadaniem wydziałów prawa nie jest wyłącznie kształcenie zawodowe specjalistów. Musimy bronić się przed tym, ażeby wydziały prawa nie stały się szkołami zawodowymi¹⁸.

Wykładnia prawa, obowiązującego w przeszłości, zawsze powodowała (i powoduje) duże problemy, które są wynikiem przede wszystkim zmienionej sytuacji prawno-społeczno-gospodarczej. W związku z tym wykładnia dawnego prawa, głównie stanowionego, w zmienionej rzeczywistości prawnej stanowi poważny dylemat. Warto zaznaczyć, że obecnie, w epoce dominacji prawa stanowionego, wykładnia prawa zwykle ogranicza się do egzegezy określonych aktów prawnych, której celem jest ustalenie znaczenia przepisu prawnego i, co za tym idzie, określenie jednoznacznej normy postępowania w odniesieniu do konkretnego stanu faktycznego.

Rodzaje wykładni stosowane w praktyce są zróżnicowane ze względu na kryteria, jakimi posługuje się podmiot dokonujący ich klasyfikacji. Do tych kryteriów można zaliczyć m.in. zakres, podmiot oraz sposób jej dokonywania. W związku z ostatnim kryterium wyróżnia się wykładnię językową [językowo-logiczną], systemową, funkcjonalną [celowościową, teleologiczną]¹⁹. Należy podkreślić, że współcześnie podstawowe znaczenie ma pierwsza z wyżej wymienionych, przy czym jeśli nie przynosi ona wymiernych rezultatów i, co za tym idzie, powstają wątpliwości co do znaczenia dokonanej wykładni językowo-logicznej, wówczas konieczne staje się odwołanie do dwóch pozostałych rodzajów wykładni. Ostatni rodzaj wykładni – wykładnia funkcjonalna – ma na celu ustalenie znaczenia przepisów prawnych, na podstawie uwarunkowań: spo-

¹⁶ *Ibid.*, 181.

¹⁷ *Ibid.*, 183–184.

¹⁸ *Ibid.*, 182.

¹⁹ Szerzej: Waśkowski, *Teoria wykładni prawa cywilnego*, 239–45; Mastalski, „Z zagadnień wykładni prawa”, 28–33; Zieliński, Bogucki, Choduń, Czepita, Kanarek, Munczewski, „Zintegrowanie polskich koncepcji”, 29–31; Kotowski, „Ujęcia interpretacji celowościowej”, 137–53.

łecznych, ekonomicznych, politycznych, w tym aksjologicznych²⁰. Zwrócił na to uwagę w 1916 r. Szymon Rundstein, który stwierdził:

Stosowanie ustawy nie jest i nie było nigdy operacją wyłącznie logiczną [...]. Pogląd na całość kształtu prawa, jako na zamknięty sam w sobie systemat logiczny, na ukryte w tym systemacie „konstrukcje”, które *in hypothesi* już z chwilą ogłoszenia prawa istnieją, a *in thesi* w każdym poszczególnym wypadku tylko „wykryte” być winny – jest złudzeniem, wynikającym z braku perspektywy w ujęciu i zrozumieniu genezy oraz funkcji prawa²¹.

W ten sposób nieodzowne jest często zastosowanie tzw. wykładni historycznej, która bierze pod uwagę argumenty wywodzące się z kontekstu historycznego, dotyczące powstania oraz ewolucji określonych instytucji prawnych²². Dowodzi to, że podlega niejako badaniu „element historyczny”, pochodzący z określonej normy. W praktyce polega to na zastosowaniu prawa obowiązującego w przeszłości *iunctim* ze współczesnymi normami prawnymi, czyli niejako wkomponowanie prawa dawnego w obecny system prawny. W związku z tym istotną rolę w procesie interpretacji prawa odgrywa tradycja prawna, która oznacza powiązanie przeszłości ze współczesnością. Ponadto związane jest z tym pojęcie tzw. wykładni dynamicznej, której celem jest dostosowanie określonych pojęć, instytucji prawnych do zmieniających się warunków społecznych, gospodarczych i politycznych²³. Stanisław Ehrlich zaliczył wykładnię historyczną, obok prawnoporównawczej, do sposobów posiłkowych, które wspomagają w razie potrzeby trzy zasadnicze rodzaje wykładni, czyli językową, systemową i celowościową²⁴. Oczywiście problemem, w dużej mierze nierozstrzygniętym do dnia dzisiejszego, pozostaje stwierdzenie: czy interpretacja prawnicza²⁵, w tym wykładnia historyczna, stanowi *sui generis* źródło prawa²⁶.

Do zasad wykładni historycznej należy zaliczyć m.in. szczegółową analizę źródeł prawa, nie tylko prawa stanowionego, tj. ustaw, rozporządzeń, dekretów itp., lecz także źródeł archiwalnych. Związana jest z tym również analiza orzecznictwa sądowego, terminologii prawniczej czy w ogóle uwarunkowania polityczno-ekonomiczno-społeczne, które towarzyszyły wydaniu określonych regulacji²⁷.

2. Przykłady wykorzystania źródeł prawa

Zastosowanie źródeł prawa w wykładni historycznej dotyczy przede wszystkim orzecznictwa sądowego oraz sporządzanych opinii prawnych. Warto zaznaczyć, że egzegeza dawnych źródeł prawa nie jest zjawiskiem współczesnym, ale miała, ma i będzie

²⁰ Szerzej: Jastrzębski, „Wykładnia historyczna”, 163–81.

²¹ Rundstein, Wykładnia prawa i orzecznictwo, 10–1.

²² Zob. Morawski, *Zasady wykładni prawa*, 173–4.

²³ Zob. *ibid.*, 160–3.

²⁴ Zob. Ehrlich, *Wstęp do nauki*, 174–6.

²⁵ Na temat pojęcia interpretacji prawniczej zob. Stelmach, *Współczesna filozofia*, 15–22.

²⁶ Zob. Giaro, „Interpretacja jako źródło prawa”, 243–53.

²⁷ Zob. Jastrzębski, „Wykładnia historyczna”, s.110–1.

miała zawsze miejsce w praktyce stosowania prawa. Egzemplifikacją tego były spory kompetencyjne między władzą wykonawczą a sądowniczą, których podstawą w XIX w. były konstytucje Sejmu I Rzeczypospolitej, rozstrzygane przez Radę Stanu Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego czy też spory dotyczące praw kolatorskich rozstrzygane przez Trybunał Kompetencyjny w II Rzeczypospolitej²⁸. W związku z tym należy zgodzić się z nadal aktualnym poglądem Tadeusza Erecińskiego, pochodzącym jeszcze z drugiej połowy lat siedemdziesiątych, że:

W warunkach współczesnych od sędziego można więc raczej wymagać znajomości zasad porządku prawnego i reguł interpretacyjnych, przepisów proceduralnych rządzących biegiem procesu sądowego oraz innych przepisów zawartych w podstawowych aktach prawnych²⁹.

Współczesne problemy wykorzystania dawnych źródeł prawa w praktyce dotyczą różnych jego działów, tj. zarówno prawa administracyjnego, cywilnego, jak i karnego³⁰. Istotne znaczenie ma przede wszystkim wykładnia historyczna, dokonywana przez władzę sądowniczą. W związku z tym Zygmunt Tobor, analizując orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego, sądów administracyjnych oraz sądów apelacyjnych, które korzystały z wykładni historycznej, uznał m.in., iż „Analiza orzeczeń pokazuje wyraźnie, że wykładnia historyczna to jeden z argumentów w sporze o intencję prawodawcy”³¹. Warto przy tym zaznaczyć, na co zwrócił uwagę Stanisław Grodziski, że:

Analiza praktyki sądowej wielokrotnie wykazywała, iż instytucje bądź normy, obowiązujące przez dłuższy okres czasu, utrwały się w świadomości społecznej. Zdarzało się wówczas, iż normy zniesione, usunięte z obrotu prawnego, żyły nadal swoim życiem w świadomości społecznej, choćby w opozycji do aktualnie obowiązującego porządku prawnego³².

Dlatego w celu scharakteryzowania związków źródeł prawa z wykładnią historyczną należy podać kilka egzemplifikacji, gdyż *verba docent, exempla trahunt*.

Pierwszy przykład zastosowania źródeł prawa oraz wykładni historycznej stanowi sprawa służebności połowu ryb w jeziorach, która była przedmiotem sprzecznych orzeczeń najwyższych w państwie polskim instytucji sądowych. Chodzi mianowicie o wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 grudnia 2004 r.³³ oraz wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 21 marca 2005 r.³⁴ i postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 maja 2008 r.³⁵ Istotne znaczenie miało *votum separatum* Bohdana Zdziennickiego do postanowienia Trybunału. Zwrócił on uwagę na znaczenie w takich sprawach analiz historyczno-prawnych w przeprowadzanych postępowaniach sądowych, stwierdzając, że tego rodzaju analizy są trudne oraz bardzo pracochłonne z powodu odmiennych źródeł prawa, ter-

²⁸ Szerzej: Jastrzębski, *Trybunał Kompetencyjny*, 42–46, 98–143.

²⁹ Ereciński, „Zasada iura novit curia”, 87.

³⁰ Zob. Paprzycki, „Wykładnia „historyczna””; Koredczuk, „Wykładnia historyczna ustaw karnych”, 169–81; Tuleja, „Czy powszechnie obowiązująca wykładnia ustaw”, 1185–91; Bogucki, „Sposoby pojmowania”, 34–52.

³¹ Tobor, „Wykładnia historyczna”, 1185.

³² Grodziski, „Uwagi o służebnej, choć nie usługowej”, 19.

³³ Wyrok SN z dnia 22 grudnia 2004 r., sygn. akt IV CK 622/03, OSNC 2005, nr 12, poz. 214.

³⁴ Wyrok TK z dnia 21 marca 2005 r., sygn. akt SK 24/04, OTK-ZU nr 3/A/2005, poz. 25.

³⁵ Postanowienie TK z dnia 7 maja 2008 r., sygn. akt SK 14/06, OTK-ZU nr 4/A/2008, poz. 66. Zob. też Jastrzębski, „Z orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego”, 121–6.

minologii oraz konstrukcji prawnych, a „mechaniczne stosowanie do oceny przeszłości współczesnych zasad i pojęć nie porządkuje sytuacji prawnej, ale często wręcz generuje w niej ostre sprzeczności i napięcia”³⁶.

Sprawy wykorzystania źródeł prawa dotyczą także reliktyw dawnej własności wiejskiej. Jest z tym związane przede wszystkim osadnictwo z okresu średniowiecza, w tym obecne funkcjonowanie wspólnot gruntowych. Zagadnieniem tym zajął się Andrzej Stelmachowski. Zwrócił on uwagę na treść art. 98 ust. 1 Ustawy z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych³⁷, zgodnie z którym: „Wszystkie przysługujące mieszkańcom wsi prawa własności, użytkowania lub inne prawa rzeczowe i majątkowe pozostają nienaruszone”. Obecnie obowiązująca ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym³⁸ zawiera niejako „bliźniaczy” art. 48 ust. 3, zgodnie z którym wszystkie przysługujące dotychczas mieszkańcom wsi prawa własności, użytkowania lub inne prawa rzeczowe i majątkowe, zwane dalej mieniem gminnym, pozostają nienaruszone. Związany był z tym przypadek tzw. gruntu sołtysiego, przynależnego każdemu sołtysowi we wsi Złotowo, nadany około 500 lat temu przez kasztelana królewskiego z Radziejowa³⁹. W przypadku wspólnot gruntowych obowiązuje ustawa z dnia 29 czerwca 1963 r. o zagospodarowaniu wspólnot gruntowych⁴⁰, która utrzymuje byt prawny dawnych wspólnot gruntowych. Co istotne, niektóre wspólnoty pochodzą z okresu średniowiecza, jak wspólnota „Piwniczna Szyja” z okolic miasta Piwniczna, która została utworzona w ramach przygranicznego osadnictwa dokonane przez króla Kazimierza Wielkiego, notabene wzmianki o niej znajdują się w Rocznikach Jana Długosza. Warto przy tym zaznaczyć, że do dnia dzisiejszego zachowały się dokumenty archiwalne nadania praw, np. dla wspólnoty wsi Dzianisz akt nadania został wystawiony przez króla Zygmunta III Wazę⁴¹.

Kolejnym przykładem wykładni historycznej jest obowiązujący współcześnie dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego [dalej: PKWN] z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej⁴². Istotne znaczenie w związku z wykonaniem dekretu miało usunięcie tzw. obszarnika z majątku, gdyż zagadnienie to nie było szczegółowo w nim normowane. Dlatego konieczne jest krótkie scharakteryzowanie tła historycznego związanego z realizacją dekretu, a było ono konsekwencją rozmowy między Bolesławem Bierutem a Józefem Stalinem pod koniec września 1944 r. w Moskwie, podczas której ten pierwszy został brutalnie zwymyślany przez generalissimusa⁴³. Następnym tego

³⁶ Zdanie odrębne sędziego TK Bohdana Zdziennickiego do postanowienia TK z dnia 7 maja 2008 r., sygn. akt SK 14/06, OTK-ZU Nr 4/A/2008, poz. 66, 668.

³⁷ Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych (t.j. Dz.U. 1975 nr 26 poz. 139; tekst pierwotny ustawy Dz.U. R.P. nr 5 poz. 16); art. 79 ust. 1: „Wszystkie przysługujące mieszkańcom gromad prawa własności, użytkowania lub inne prawa rzeczowe i majątkowe pozostają nienaruszone”.

³⁸ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. nr 16 poz. 95, t.j. Dz.U. 2019 poz. 506).

³⁹ Zob. Stelmachowski, „Relikty dawnej własności wiejskiej”, 241.

⁴⁰ Ustawa z dnia 29 czerwca 1963 r. o zagospodarowaniu wspólnot gruntowych (Dz.U. nr 28 poz. 169, t.j. Dz.U. 2016 poz. 703). Zob. Jastrzębski, *Sytuacja prawna wspólnot gruntowych*; Ptaszyk, *Spółki do zagospodarowania wspólnot gruntowych*; Szachulowicz, „Status prawny wspólnot gruntowych”, 63–74; Stawicka, „Wspólnoty gruntowe”, 71–91; Lipińska, „Z prawnej problematyki”, 202–17; Marciniuk, „Kilka uwag do założeń”, 535–48.

⁴¹ Szerzej: Stelmachowski, „Relikty dawnej własności wiejskiej”, 242–5.

⁴² Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz.U. nr 4 poz. 17, t.j. Dz.U. 1945 nr 3 poz. 13).

⁴³ Zob. Gomułka, *Pamiętniki*, t. 2, 467–75.

było przyspieszenie reformy rolnej i późniejsze zmiany dekretu⁴⁴. Jednak już w październiku 1944 r. wydane zostały dwie instrukcje, tj. Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej z dnia 10 października 1944 r. w sprawie przyspieszonego trybu przeprowadzenia reformy rolnej [maszynopis powielany] oraz Resortu Rolnictwa i Reform Rolnych PKWN z dnia 11 października 1944 r. o przyspieszonym trybie wykonania reformy rolnej [druk ulotny]⁴⁵. Ostatnia z instrukcji w art. 10 m.in. stanowiła:

Bezpośrednio po stwierdzeniu stanu przejmowania majątku, pełnomocnicy: a) usuwają z majątku w terminie trzydniowym, od chwili przejścia majątku przez administrację państwową, pozostałych w majątkach ich dotychczasowych właścicieli [...].

Obszarnik nie może zamieszkać w obrębie gmin, w których znajdowały się jego majątki⁴⁶.

Następnie został wydany dekret z dnia 17 stycznia 1945 r. w sprawie zmiany Dekretu PKWN z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej⁴⁷, na podstawie którego zgodnie z art. 1 pkt 11 nadano nowe brzmienie art. 7 tego dekretu. Zgodnie z nim delegowani pełnomocnicy Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych m.in. mieli usuwać w ciągu trzech dni dotychczasowych właścicieli. Ponadto, na podstawie art. 1 pkt 23 dekretu z dnia 17 stycznia 1945 r., wprowadzono zmiany w treści art. 19 ust. 1 dekretu o przeprowadzeniu reformy rolnej, tj. wyrazy „poza obrębem wyłączonego majątku” zastąpiono wyrazami „poza obrębem powiatu, w którym znajduje się wyłączonego majątek”, co było związane z możliwością nabywania ziemi przez wyłączonego właścicieli lub współwłaścicieli nieruchomości ziemskich na podstawie dekretu o reformie rolnej. Z kolei w tekście jednolitym dekretu⁴⁸ zmieniono numerację artykułów i dawny art. 19 odpowiadał w tekście jednolitym art. 17.

W praktyce oznaczało to, że byli właściciele w ciągu trzech dni mieli opuścić wyłączonego na cele reformy rolnej majątek i, co za tym idzie, powinni znaleźć się poza obrębem powiatu. Poza tym instrukcja Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 1 marca 1945 r. o wykonaniu reformy rolnej⁴⁹ w § 12 określiła, że organy przejmujące polecą właścicielom majątków przejętych opuszczenie majątku do dni trzech. Na ten temat można także znaleźć postanowienia zarządzenia nr 1 komendanta Milicji Obywatelskiej na województwo mazowieckie z 18 sierpnia 1945 r., zgodnie z którymi należało: „natychmiast wprowadzić chłopów mających akt nadania ponownie w posiadanie działek, z których ich wyłączonego. Obszarników i ich rządców i ekonomów zgodnie z dekretem usunąć poza powiat”. Zarządzenie komendanta Milicji Obywatelskiej spotkało się z ostrą reakcją ówczesnego Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych Stanisława Mikołajczyka z dnia 5 września 1945 r.⁵⁰

⁴⁴ Zob. Jastrzębski, „Reforma rolna po drugiej wojnie światowej”, 132–5.

⁴⁵ Góra, *Reforma Rolna PKWN*, 144–148 [poz. 21, 22].

⁴⁶ *Ibid.*, 146.

⁴⁷ Dekret PKWN z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz.U. nr 3 poz. 9).

⁴⁸ Zob. Obwieszczenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 18 stycznia 1945 r. (Dz.U. nr 3 poz. 13).

⁴⁹ Instrukcja Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 1 marca 1945 r. o wykonaniu reformy rolnej (Dz.Ur. Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych nr 1 poz. 3).

⁵⁰ Zob. Słabek, *Polityka agrarna PPR*, 227–8.

Wynika z tego, że najważniejsze znaczenie w okresie reformy rolnej rozpoczętej w 1944 r. miała ówczesna praktyka, co następnie zostało unormowane w dekretem nowelizującym dekret o reformie rolnej ze stycznia 1945 r., oraz odpowiednia wykładnia dekretu, dostosowana do realizowanej polityki Polskiej Partii Robotniczej, którą określały odpowiednie instrukcje, okólniki czy zarządzenia. W ten sposób dopiero znajomość źródeł ówczesnego prawa, często o charakterze incydentalnym, umożliwia prześledzenie praktyki oraz dokonanie oceny określonych stanów faktycznych. W tym dokonanie wykładni, nadal przecież obowiązującego, dekretu o przeprowadzeniu reformy rolnej.

Ostatnim przykładem zastosowania źródeł prawa jest zjawisko tzw. oczyszczenia hipotek, które występuje po okresie polityki inflacyjnej państwa, czyli deprecjacji pieniądza obiegowego. W XX w. w państwie polskim zjawisko to wystąpiło po pierwszej oraz po drugiej wojnie światowej. Należy zaznaczyć, że regulacje z zakresu prawa hipotecznego na obszarze ziem centralnych państwa polskiego, tj. Królestwa Polskiego (Kongresowego) pochodziły jeszcze z lat 1818 i 1825. W praktyce oznaczało to stosowanie po 1918 r. unormowań, które obowiązywały już około 100 lat⁵¹. Współcześnie wiąże się z tym obowiązujący do dziś dekret z dnia 27 lipca 1949 r. o zaciąganiu nowych i określaniu wysokości nie umorzonych zobowiązań pieniężnych⁵². Dekret ma charakter nominalistyczny, zgodnie bowiem z jego art. 5 zmiana siły nabywczej pieniądza, w czasie pomiędzy powstaniem zobowiązania a jego wymagalnością lub wykonaniem, nie stanowiła podstawy do zmiany wysokości świadczenia albo sposobu wykonania lub rozwiązania umowy. Spłata należności następowała w walucie polskiej, tj. w biletach Narodowego Banku Polskiego, według ich wartości nominalnej. Co istotne, do określenia wysokości świadczenia pieniężnego w pieniądzu polskim nie miało znaczenia, jaki środek płatniczy, określony w złotych, był wprowadzony do obiegu na obszarze państwa polskiego w chwili powstania zobowiązania⁵³. Związane z tym było wyżej wymienione zjawisko tzw. masowego oczyszczenia hipotek, polegające na złożeniu przez dłużnika hipotecznego nominalnej sumy pieniężnej, która reprezentowała przedwojenne długi, do depozytu sądowego. Współcześnie również można spotkać się z tym zjawiskiem, gdyż właściciele nieruchomości stosują odpowiednio wspomniany wyżej dekret, nieobowiązującą już ustawę z dnia 28 października 1950 r. o zmianie systemu pieniężnego⁵⁴, oraz obowiązującą ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. o denominacji złotego⁵⁵.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że prowadzona po 1945 r. polityka inflacyjna państwa polskiego, w szczególności w latach osiemdziesiątych XX w., spowodowała powrót do polskiego systemu prawnego klauzuli *rebus sic stantibus* na podstawie Ustawy z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy Kodeks cywilny⁵⁶. Klauzula ta wcześniej znalazła się w Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r.

⁵¹ Zob. Szer, Prawo hipoteczne; Dutkiewicz, Prawo hipoteczne w Królestwie Polskim; Szer, Prawo hipoteczne obowiązujące w województwach; Wójcikiewicz, Prawo hipoteczne.

⁵² Dekret z dnia 27 lipca 1949 r. o zaciąganiu nowych i określaniu wysokości nie umorzonych zobowiązań pieniężnych (Dz.U. nr 45 poz. 332).

⁵³ Szerzej: Zieliński, Michałowski, *O zaciąganiu i określaniu*.

⁵⁴ Ustawa z dnia 28 października 1950 r. o zmianie systemu pieniężnego (Dz.U. nr 50 poz. 459). Zob. też: Jastrzębski, „Currency Reforms”, 100–8.

⁵⁵ Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. o denominacji złotego (Dz.U. nr 84 poz. 386).

⁵⁶ Ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy Kodeks cywilny (Dz.U. nr 55 poz. 321).

Kodeks zobowiązań⁵⁷ i była notabene stosowana w krótkim okresie po zakończeniu II wojny światowej⁵⁸. Co istotne, wprowadzenie jej do polskiego systemu prawa było związane z doświadczeniami II Rzeczypospolitej w okresie hiperinflacji⁵⁹. W ten sposób art. 269 Kodeksu zobowiązań stanowił wzór, czy lepiej: źródło, dla obecnie obowiązujących rozwiązań w zakresie klauzuli *rebus sic stantibus*, a także bezpośrednio nawiązanie do współczesnej jej wykładni, oparte na komentarzach i orzecznictwie w zakresie Kodeksu zobowiązań z 1933 r.

3. Wnioski końcowe

Wykorzystanie źródeł prawa w wykładni historycznej z reguły dotyczy przede wszystkim zastosowania ich we współczesnym obrocie prawnym. Warto bowiem stwierdzić za Stanisławem Grodziskim, że nauka historii państwa i prawa nie jest jedynie nauką o przeszłości, a „Truizmem jest stwierdzenie, iż ocena konkretnego zjawiska społecznego wymaga zapoznania się z jego genezą i rozwojem, gdyż dopiero wówczas diagnoza co do przyszłości tego zjawiska może być trafna”⁶⁰. Oczywiście wykładnia historyczna sprawiała i będzie sprawiała znaczące problemy praktyczne, gdyż ocena dawnych regulacji prawnych z perspektywy prawa współczesnego zawsze stanowi problem dla obrotu prawnego, w szczególności sądownictwa. Jest z tym związana działalność biegłego sądowego z zakresu historii prawa, gdyż sądy znają prawo, ale w zasadzie tylko obowiązujące, co wynika z zasady *iura novit curia*⁶¹. Dlatego należy podzielić pogląd Wacława Uruszczaka, który stwierdził: „Z dobrą znajomością przeszłości prawa łatwiej jest sprostać wyzwaniom, jakie nieustannie stawia przed kolejnym pokoleniem prawników terażniejszość i przyszłość”⁶², czego doskonałą egzemplifikacją jest judykatura, która niejako na nowo dokonuje egzegezy dawnych norm prawnych, dostosowując je jednocześnie do współczesnych realiów.

W praktyce zastosowanie wykładni historycznej dotyczy przede wszystkim judykatury w zakresie prawa prywatnego, w szczególności prawa rzeczowego oraz spadkowego, które to działy prawa były i są niejako „zakotwiczone” w historii prawa. Egzemplifikacją tego jest wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 września 2004 r.⁶³, którego rozstrzygnięcie zostało oparte na Ustawie z dnia 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych [Prawo prywatne międzydzielnicowe]⁶⁴ i dotyczyło oceny

⁵⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. Kodeks zobowiązań (Dz.U. nr 82 poz. 598).

⁵⁸ Szerzej: Jastrzębski, *Wpływ siły nabywczej pieniądza*, 413–21.

⁵⁹ Zob. Jastrzębski, „Genesis of the rebus sic stantibus clause”, 26–31.

⁶⁰ Grodziski, „Uwagi o służebnej, choć nie usługowej”, 19.

⁶¹ Zob. Ereciński, „Zasada *iura novit curia*”, 85–88.

⁶² Uruszczak, „Wstęp”.

⁶³ Wyrok SN z dnia 24 września 2004 r., sygn. akt I CK 246/04, System Informacji Prawnej LEX, Nr 143154; „Biuletyn Sądu Najwyższego” 2 (2005): 13; http://www.sn.pl/orzecznictwo/Biuletyn_SN/Biuletyn_SN_02_2005.pdf. Dostęp: 1.09.2020.

⁶⁴ Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych [Prawo prywatne międzydzielnicowe] (Dz.U.R.P. nr 101 poz. 580). Zob. Jastrzębski, „Prawo prywatne

skuteczności zapisu zawartego w testamencie Ignacego Jana Paderewskiego na rzecz Uniwersytetu J. w miejscowości K. W orzeczeniu tym Sąd, zgodnie z prawem kolizyjnym właściwym dla stosunków wewnętrznych – międzydzielnicowych, ocenił z punktu widzenia Kodeksu Napoleona sporządzony w treści testamentu zapis.

Podsumowując, ocena wszelkich zdarzeń wywołujących skutki prawne dotyczy niejako „odkrywania” przeszłości, czyli zastosowania norm prawnych, które jeszcze obowiązują albo zostały już uchylone. Odwoływanie się zaś do wykładni historycznej stanowi bardzo często próbę odwoływania się do woli ustawodawcy, która jest zawarta w treści np. uzasadnienia do projektu ustawy⁶⁵. W związku z tym stosowanie źródeł prawa, dziś z reguły prawa pisanego, odgrywa istotną rolę praktyczną, jak stwierdził bowiem Szymon Rundstein: „historia stosowania prawa jest historią jego ciągłych zmian, tworzenia nowych i obumierania dawnych ocen”⁶⁶. Dlatego praktyczne związki wykorzystania źródeł dawnego prawa z ich wykładnią stanowią ważny składnik systemu prawa obowiązującego, który często jest niedoceniany, a zapewnia ciągłość wielu instytucji prawnych.

Bibliografia

Akty prawne

- Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych [Prawo prywatne międzydzielnicowe] (Dz.U.R.P. 1926 nr 101 poz. 580).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. Kodeks zobowiązań (Dz.U.R.P. 1933 nr 82 poz. 598).
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz.U.R.P. 1944 nr 4 poz. 17, t.j. Dz.U. 1945 nr 3 poz. 13).
- Dekret z dnia 17 stycznia 1945 r. w sprawie zmiany dekretu PKWN z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz.U. 1945 nr 3 poz. 9).
- Instrukcja Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 1 marca 1945 r. o wykonaniu reformy rolnej (Dz.Urz. Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych 1945 nr 1 poz. 3).
- Dekret z dnia 27 lipca 1949 r. o zaciąganiu nowych i określaniu wysokości nie umorzonych zobowiązań pieniężnych (Dz.U. 1949 nr 45 poz. 332).
- Ustawa z dnia 28 października 1950 r. o zmianie systemu pieniężnego (Dz.U. 1950 nr 50 poz. 459).
- Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych (t.j. Dz.U. 1975 nr 26 poz. 139).
- Ustawa z dnia 29 czerwca 1963 r. o zagospodarowaniu wspólnot gruntowych (Dz.U. 1963 nr 28 poz. 169, t.j. Dz.U. 2016 poz. 703).
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 1990 nr 16 poz. 95, t.j. Dz.U. 2019 poz. 506).
- Ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy Kodeks cywilny (Dz.U. 1990 nr 55 poz. 321).
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. o denominacji złotego (Dz.U. 1994 nr 84 poz. 386).

---

międzydzielnicowe”, 281–91.

⁶⁵ Zob. np. Interpretacja ogólna Nr DD3/033/101/CRS/13/RWPD-48186/RD-70020/13 Ministra Finansów, 2.

⁶⁶ Rundstein, Wykładnia prawa i orzecznictwo, 153.

Orzecznictwo

Orzeczenia Sądu Najwyższego [SN]

- Wyrok SN z dnia 22 grudnia 2004 r., IV CK 622/03, Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna 2005, nr 12, poz. 214.
- Wyrok SN z dnia 24 września 2004 r. I CK 246/04, System Informacji Prawnej LEX, Nr 143154; *Biuletyn Sądu Najwyższego 2* (2005), 13 (http://www.sn.pl/orzecznictwo/Biuletyn_SN/Biuletyn_SN_02_2005.pdf).

Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego [TK]

- Wyrok TK z dnia 21 marca 2005 r., sygn. akt SK 24/04, Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy [OTK-ZU] nr 3/A/2005, poz. 25.
- Postanowienie TK z dnia 7 maja 2008 r., sygn. akt SK 14/06, OTK-ZU nr 4/A/2008, poz. 66.
- Zdanie odrębne sędziego TK Bohdana Zdziennickiego do postanowienia TK z dnia 7 maja 2008 r., sygn. akt SK 14/06, OTK-ZUNr 4/A/2008, poz. 66.

Interpretacja ogólna Nr DD3/033/101/CRS/13/RWPD-48186/RD-70020/13 Ministra Finansów z dnia 10 lipca 2013 r. wydana na wniosek na podstawie art. 14a §1 Ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. Ordynacja podatkowa, *Dziennik Urzędowy Ministra Finansów*, poz. 25.

Opracowania

- „Ankieta na temat miejsca dyscyplin historycznoprawnych wśród nauk historycznych i prawnych”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 21, z. 2 (1969): 167–91.
- Allerhand, Maurycy. *Kodeks handlowy*, Lwów: Kodeks, 1935; Bielsko-Biała: Studio Sto, 1998.
- Bogucki, Olgierd. „Sposoby pojmowania «historyczności» wykładni prawa”. *Państwo i Prawo* 9 (2015): 34–52.
- Borkowska-Bagieńska, Ewa. *Zbiór Praw Sądowych Andrzeja Zamoyskiego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1986.
- Domański, Ludwik. *Instytucje kodeksu zobowiązań. Komentarz teoretyczno-praktyczny. Część ogólna*. Warszawa: M. Ginter – Księgarnia Wydawnictw Prawniczych, 1936.
- Domański, Ludwik. *Instytucje kodeksu zobowiązań. Komentarz teoretyczno-praktyczny. Część szczególna*. Warszawa: M. Ginter – Księgarnia Wydawnictw Prawniczych, 1938.
- Dutkiewicz, Walenty. *Prawo hipoteczne w Królestwie Polskim*. Warszawa: M. Ginter – Księgarnia Wydawnictw Prawniczych, 1936.
- Ehrlich, Stanisław. *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979.
- Ereciński, Tadeusz. „Zasada *iura novit curia* w międzynarodowym postępowaniu cywilnym”. *Studia Iuridica* 5, (1976): 85–98.
- Giario, Tomasz, red. *Źródła prawa. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Giario, Tomasz. „Interpretacja jako źródło prawa – dawniej i dziś”. *Studia Prawnoustrojowe*, 7 (2007): 243–253.

- Giario, Tomasz. „Wykładnia bez kodeksu. Uwagi historyczne o normatywności interpretacji prawniczej”. W: *Teoria i praktyka wykładni prawa. Materiały konferencji naukowej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego* odbytej w dniu 27 lutego 2004 roku, red. Piotr Winczorek, 13–27. Warszawa: Liber, 2005.
- Gomułka, Władysław. *Pamiętniki*. T. 2, red. Andrzej Werblan. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza BGW, 1994.
- Góra, Władysław. *Reforma Rolna PKWN*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1969.
- Górnicki, Leonard. *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*. Wrocław: Kolonia Limited, 2000.
- Grodziski, Stanisław. „Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 33, z. 1 (1981): 47–81.
- Grodziski, Stanisław. „Uwagi o służebnej, choć nie usługowej, roli nauki historii państwa i prawa”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 54, z. 2 (2002): 15–20.
- Jarra, Eugeniusz. *Ogólna teoria prawa*. Warszawa: Skład Główny Gebethner i Wolff, 1922.
- Jastrzębski, Ludwik. *Sytuacja prawna wspólnot gruntowych w Polsce Ludowej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1963.
- Jastrzębski, Robert. „Currency Reforms in the Polish State after 1945. Legaleconomic Issues”. *Studia Historiae Oeconomicae* 35 (2017): 97–111.
- Jastrzębski, Robert. „Genesis of the rebus sic stantibus clause in the Polish civil law”. *Kazan University Law Review* 4, 1 (2019): 24–36.
- Jastrzębski, Robert. „Prawo prywatne międzydzielnicowe. Zarys problematyki”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 8 (2015): 277–98.
- Jastrzębski, Robert. „Reforma rolna po drugiej wojnie światowej. Ustawodawstwo państwa polskiego”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 70, z. 1 (2018): 111–51.
- Jastrzębski, Robert. „Wpływ polskiej tradycji prawnej na kodyfikację prawa prywatnego (1918–1939)”. W *Między tradycją a nowoczesnością. Prawo polskie w 100-lecie odzyskania niepodległości*, red. Łukasz Pisarczyk, 248–64. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019.
- Jastrzębski, Robert. „Wykładnia historyczna we współczesnej judykaturze”. *Przegląd Sądowy* 1 (2010): 91–111.
- Jastrzębski, Robert. „Z orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego (prawo połowu przyznane na podstawie regulacji uwłaszczeniowych z XIX wieku na obszarze dawnego Królestwa Kongresowego), Głosa do postanowienia z 7 V 2008, SK 14/06”. *Państwo i Prawo* 1 (2010): 121–126.
- Jastrzębski, Robert. *Trybunał Kompetencyjny. Kolegium Kompetencyjne*. Geneza. Działalność. Współczesność. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2014.
- Jastrzębski, Robert. *Wpływ siły nabywczej pieniądza na wykonanie zobowiązań prywatno-prawnych w II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2009.
- Koredczuk, Józef. „Wykładnia historyczna ustaw karnych w polskiej doktrynie okresu międzywojennego”. *Acta Universitatis Wratislaviensis* 2294, Prawo CCLXXIII (2001): 163–181.
- Kotowski, Artur. „Ujęcia interpretacji celowościowej w teorii prawa”. *Prokuratura i Prawo* 11 (2017): 137–153.
- Lipińska, Izabela. „Z prawnej problematyki wspólnot gruntowych”. *Studia Iuridica Agraria* 9 (2011): 202–217.
- Lande, Jerzy. *Teoria prawa. Część I. Wstęp metodologiczny do nauk prawnych*. Kraków: Towarzystwo Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1946.
- Longchamps de Berier, Roman. *Polskie prawo cywilne. Zobowiązania*. Poznań: Ars boni et aequi, 1999.
- Longchamps de Berier, Roman. *Zobowiązania*. Lwów: Księgarnia wydawnicza Gubrynowicz i syn, 1938, 1939; Poznań: Księgarnia Akademicka, 1948.

- Marciniuk, Konrad. „Kilka uwag do założeń do projektu ustawy o zmianie ustawy o zagospodarowaniu wspólnot gruntowych”. *Studia Iuridica Agraria* X (2012): 535–548.
- Mastalski, Ryszard. „Z zagadnień wykładni prawa podatkowego”. *Palestra* 10 (1991): 27–35.
- Maziarz, Jakob. *Biegły sądowy z zakresu historii prawa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014.
- Morawski, Lech. *Zasady wykładni prawa*, Toruń: Dom Organizatora w Toruniu (Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa), 2010.
- Moszyńska, Anna i Naworski, Zbigniew. „Rola nauk historycznoprawnych w orzecznictwie współczesnego wymiaru sprawiedliwości”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 8, z. 1 (2015): 93–106.
- Paprzycki, Lech K. „Wykładnia «historyczna»”. *Rzeczpospolita* 183 (1995).
- Ptaszyk, Michał. *Spółki do zagospodarowania wspólnot gruntowych – sytuacja prawna, funkcjonowanie, perspektywy (stan prawny na dzień 1 I 1985 r.)*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1989.
- Rundstein, Szymon. *Wykładnia prawa i orzecznictwo. Przyczynki metodologiczne*. Warszawa: Skład Główny w Księgarni Hoesicka, 1916.
- Savigny, Karol Fryderyk von. *O powołaniu naszych czasów do ustawodawstwa i nauki prawa*, przekł. i wstęp Kazimierz Opalek. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964.
- Słabek, Henryk. *Polityka agrarna PPR. Geneza, realizacja, konsekwencje*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1978.
- Sójka-Zielińska, Katarzyna. „Wykładnia w programach kodyfikacyjnych epoki oświecenia”. W: *Teoria i praktyka wykładni prawa. Materiały konferencji naukowej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego odbytej w dniu 27 lutego 2004 roku*, red. Piotr Winczorek, 73–87. Warszawa: Liber, 2005.
- Stawicka, Ewa. „Wspólnoty gruntowe – aspekty cywilistyczne i administracyjnoprawne”. *Palestra* 1–2 (2008): 71–91.
- Stelmach, Jerzy. *Współczesna filozofia interpretacji prawniczej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999.
- Stelmachowski, Andrzej. „Relikty dawnej własności wiejskiej”. W: *Rozprawy i studia. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Aleksandrowi Lichorowiczowi*, red. Elżbieta Kremer i Zygmunt Truszkiewicz, 241–245. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009.
- Szachułowicz, Jan. „Status prawny wspólnot gruntowych”. *Przeгляд Sądowy* 9 (2002): 63–74.
- Szer, Seweryn. *Prawo hipoteczne obowiązujące w województwach centralnych i wschodnich*. Warszawa: Biblioteka Prawnicza, 1937.
- Szer, Seweryn. *Prawo hipoteczne*. Warszawa: „Biblioteka Polska”, 1935.
- Tobor, Zygmunt. „Wykładnia historyczna”. W: *O prawie i jego dziejach Księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin. Księga II*, red. Marian Mikołajczyk [et al.], 1177–1186, Białystok–Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2010.
- Tuleja, Piotr. „Czy powszechnie obowiązująca wykładnia ustaw ma znaczenie wyłącznie historyczne?”. W: *Świat, Europa, mała ojczyzna. Studia ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Grodzkiemu w 80-lecie urodzin*, red. Marian Małecki, 1185–1192. Bielsko-Biała: Wyższa Szkoła Administracji, 2009.
- Uruszczak, Waclaw. „Wstęp”. W: Czepelak [et al.]. *Historia prawa sądowego. Repetytorium*, red. Jan Halberda. Kraków: Zakamycze 2000.
- Uruszczak, Waclaw. *Korektura praw z 1532 roku. Studium historycznoprawne*, t. 1, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.
- Uruszczak, Waclaw. *Korektura praw z 1532 roku. Studium historycznoprawne*, t. 2, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991.

- Waśkowski, Eugeniusz. *Teoria wykładni prawa cywilnego. Metodologia dogmatyki cywilistycznej w zarysie*. Warszawa: Nakładem Izby Adwokackiej w Warszawie. Skład Główny – Admin. Czasopisma Palestra, 1936.
- Witkowski, Wojciech. „Historia prawa – nauka teoretyczna czy praktyczna”. W: *Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. Anna Sochacka i Paweł Jusiak, 939–946. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014.
- Wójcikiewicz, Włodzimierz. *Prawo hipoteczne Królestwa Polskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, 1967.
- Zieliński, Maciej. Bogucki, Olgierd. Choduń, Agnieszka. Czepita, Stanisław. Kanarek, Beata. Municzewski, Andrzej. „Zintegrowanie polskich koncepcji wykładni prawa”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 4 (2009): 23–39.
- Zieliński, Paweł i Michałowski, Tadeusz Leopold. *O zaciąganiu i określaniu wysokości zobowiązań pieniężnych. Wstęp – przepisy prawne – komentarz*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Gospodarcze, 1950.
- Zoll, Fryderyk. „Z pracowni sędziego cywilisty”. *Themis Polska*, seria druga I (1913): 1–10.